

BASCO E GASCON, 2000 D'ISTÒRIA EN PARTATGE

Durango, 2014ko abenduaren 6a

Bernat Arrous

-

Abans-diser.

Bèths dias-a qu'eths especialistas e's son interessats aus rapòrts existent entre las duas lenguas pirenenças que son eth basco e 'th gascon. Tan pè la publicacion dau permèr tòme de la sua monumental *Grammatik der romanischen Sprachen* (1836), eth lingüista alemand, Friedrich Diez, qu'atirava l'atencion sus la parentat fonetica qui amassava eth gascon a l'euskara.

A ses particularités appartiennent (nous nous restreignons à la partie sud de la province, c'est-à-dire à la Navarre et au Béarn) l'a préposé à l'r (*ren* = *arrei*, *riu* = *arriou*), comme en basque; ll initial pour l comme en catalan (*levar* = *llebá*, *leit* = *llit*); r médial pour l (*galina* = *garie*); ch pour s ou ss (*senes* = *chens*, *laisser* = *lachá*, *conois* = *counech*); ca gultural, jamais palatal (*causi* et non *chausi*); qua prononcé en faisant entendre l'u (*can* = *couan*, de même *gaitar* = *gouaitá*); y mis pour j, comme en basque (*juljar* = *yulyá*, *joya* = *yoye*, *salge* = *sage*); b mis toujours pour v, comme en basque (*volia* = *boulé*, *servici* = *serbici*); h pour f, comme en espagnol (*fagot* = *hagot*, *far ha*, *femma* = *heime*¹).

Abans de començar, que'm permeratz donc de saludar la memòria d'aqueths dus grans davancèrs de qui horen l'Achille Luchaire, eth « fondator de la filologia gascona » e 'th epigrafista luishonés, Julien Sacaze, de qui se liurè a l'inventari menimós de tots eths autars votius conservats ena region pirenença. E d'aver tanben ua pensada peu noste mèstre, Jacques Allières que, quauques uns, acitau, an seguraments plan conegut.

Eth subjèct de qui avem a tractar qu'ei vaste e complexè. E qu'ei malaisit de parlar de tot en detalh. Qua sajarèi, dongas, per ma part, de balhar-ve, per miei d'exemples concrets, ua petita aidia, tot en un còp, de çò qui ei aquera lengua romana qu'òm apèra eth gascon, e daus rapòrts de qui entretèn, de dempús tostem, dab la lengua istorica de la Viscaia, en d'autes tèrmis, eth euskara.

Eth plan de qui ve propòsi de seguir ei eth següent :

Plan de l'entervencion.

1. — *¿ Como !? ; Otro idioma ?*
2. — Dau gascon au basco.
3. — « *Cislaun-l . Bascon qe son d'Aran !* » O la subervivença dau basco dinc a l'Atge Miejancèr.
4. — Eths dialèctes gascons parlats en tèrra en basca.

1. Eth gascon, « lengatge estranh » ?

Concretaments, eth gascon n'ei arren mèns qu'eth parlar roman en usatge laguens eth triangle geografic atermiat peth briu de la Garona, la còsta de la Mar Grana e 'ths Pòrts.

Là on ei parlat au dia de ué (/uei), qu'ei donc eth frut de l'evolucion dau latin parlat importat 2000 ans-a en Aquitània peus marchands, eths legionaris e 'ths foncionaris romans. Qu'ei interessent d'observar qu'eth territòri corresponent a la Gasconha lingüistica actuala e coïncideish haut o baish dab l'Aquitània dau Juli Cèsar, **ad aqueth detalh près que, en dus endrets — eth Bordalés e la Gasconha tolosana - , la lengua gascona e sembla aver ganhat territòris aucupats d'autres còps peus Cèltas.**

Qu'òm considèra generalaments ué qu'eth qu'eth gascon ei ua varietat de la lengua d'Òc.

Ara, la sua singularitat n'a pas mancat de mercar eths esprits. A l'Atge Miejancèr, eths tanhents tolosencs de la « **dreita parladura** » que l'au consideravan com un « **lengatge estranh** », au madeish títol que l'espanhòu, l'aragonés e 'th navarrés (cf. eth manuscrit de las *Leys d'Amors*, 1356).

« Et apelam lengatge estranh : frances, engles, espanhol, gasco, lombart, navares, aragones e granre d'autres...

E quar la lengua de Gascuenha reputam per estranha, per so nos no devem dir aytals motz si be hom los ditz en Gascuenha. Quar trop mal pauzo li Gasco alqus motz et alqunas paraulas que dizo segon quom pot vezer en so que dizo nagalhard, naguiraude, pay, fray et anayssi de trop autres... »

De hèit, qu'avem de bonas arrasons de pensar que, au denvèrs de çò qui s'ei espasat entau francoprovençau e tau catalan, entaus quaus an prevalut fòrças centrifugas, eth gascon de qui èra destinat, a l'origina, a formar ua lengua a despart, e s'ei chic a chic apressat de l'antic *provençalés* entà constituir dab eth, eth conjunt occitan tau coma l'au coneguem ué.

En despieit de tot, ué enquèra, eths dialèctes gascons que's destrian netaments de l'arrestant de l'occitan, per tot un hèish de trèits de qui relhèvan, tot en un còp, dau consonantisme, de la morfo-sintaxi e, dens ua mendre mesura, dau lexic, a l'encòp, mèns arcaïzant, mèns pròishe de las lenguas parladas dens la Peninsula iberica e saupicat d'antics tèrmis pirenaics.

Dus mots entà rebrembar que la lengua gascona ei tanben en usatge d'aqueste costat dera frontèra politica, en Aran, a on gaudeish d'ua reconeishença efectiva que l'adopcion recenta (2010), peu Parlament de Catalonha, de la lei dita « de l'occitan, aranés en Aran » a vengut enquèra ahortir. Ja sia qu'eth sué relatiu isolament de l'auta part de la frontèra dab la França e en plia montanha, aja naturalaments dotat eth aranés de caracteristicas de qui l'au son pròpias (coma 'th manten de fòrmas de conjugason proparoxitonicas), eths dialèctes en usatge ena Val s'aparentan estretaments au gascon dau Comenge vesin (parçans de Luishon, de St Biat, de la Varossa).

2. Dau gascon au basco. De troblantas semblanças.

Ja ac avem dit, eth gascon ei eth frut de l'evolucion dau latin. Coma tau, que's compòrta donc coma quau se volha arram de la gran familha de las lenguas romanas. E qu'arremanda, per conseqüent, a un tot aute univèrs lingüistic que non pas eth basco. Ara, no'n constatam pas mens de curiosas similituds entre amduas lenguas.

Aqueras semblanças de qui non podem decentaments considerar com estent eth frut deth hazard que s'explican, plan solide, tot en un còp :

a) per la genèsi madeisha dau gascon de qui ho estretaments condicionada per l'accion d'un sostre (*substrat*) proto-basco.

b) e, dens las zònas de contact, per l'enteraccion constanta entre las duas lenguas.

Atheu quauques exemples. En mestior de fonetica, permèr.

- En gascon, la F dau latin qu'aboteish generalaments a ua [h] « bohada » : FILLIU > **hilh** ;
- la N entervocalica qu'a tendència a s'amudir : LU(N)A > **lua** (a Baiona, **liva** = **libe**, per miei de la reintroduccion d'ua consonanta anti-iatica) ;
- dens d'aubuas condicions sintacticas, ua vocala dita « prostetica » (concretaments ua A-) que's desvelòpa davant R- en debut de diccion : REM > **arren** (a Baiona : **arrei** = **arreuy**) ;
- -MB- que s'arreduseish, per assimilacion progressiva de B a M, pus reduccion de la geminada atau constituida, a [m] : *CUMBA > **coma**.

« *D'aquest mudamen uzo fort li Gasco, quar pauzo haspiratio, so es h en loc de f coma hranca per franca, rahe per rafe, hilha per filha... Prothezit son can prendo creyshemen en lo comensamen de la dictio (...) D'aquesta figura uzo fort li Gasco, quar leumen pauzo a denan dictio que comensa per r, coma Mossenher Aramon, Mossenher Araols trop es ariquos... »*

(Guilhem Molinier, Tolosa, 1356)

Que s'ageish de tendéncias hòrt anticas puish-a que son dejà documentadas en proto-gascon :

- BE(N)EHARNUM > *Bearn*
- *(PAGU) CONUENICU > *COMBENICU > *Comenge*
- PLA(N)OS > *Plaus*

Adonc e per pauc que posquiam dispausar de pro d'elements entà rasoar d'un punt de vista diacronic, eth euskara e's compòrta exactaments dera madeisha faïçon.

- La F daus manlhèus qui a efectuat au latin no's manten pas tau quau, mès lèisha la plaça, suvant eths cas, a un P o a un B : FICU(M) > *pago* o *bago* (= *hau* < FA(G)U, *hai* o *hac* en gascon).
- La N entervocalica que s'esfaça : ANATEM > *ahate* (= *ànec* en catalan).
- Nat mot arrelheuant dau hons lexicau tradicionau non comença per ua « r ». Eths manlhèus au latin que dan lòc a l'aparicion d'ua vocala prostetica de qui (segon la data dau manlhèu ça'm par) e pòt èster ua E (quan eth manlhèu e remonta directaments au latin) o ua A (entaus mes recents) : REGE(M) > *errege* ; ROSA > *arrosa* (en gascon : *era ròsa*, mès *duas arròsas* ; *lo rei* (a capvath), mès *er arrei* o *eth arrei* = *edj arrey*, *ed arrey*, enas valeas de montanha).
- La seqüència MB dau proto-basco que passa a M en basco modèrne : *SEMBE > *seme*.

Qu'ei interessent d'observar que, com ac senhalava, en 1892, **Pedro de Múgica**, en son libe *Dialectos castellanos*, eth dialècte basco *vizcaino* (*bizkaiera*) a avut, a data recenta, eth madeish impact sus aquera lengua romanica qu'ei eth castelhan, qu'eth de qui podó aver 2000 ans-a eth sué aujòu, eth proto-basco, sus eth latin d'Aquitònia.

Ja sia qu'eths fèits e sian plan segur mès malaisits a establir, be sembla que, en despieit de l'opacitat entre amdús sistèmas lingüistics, d'estranchas concordanças existeishen tanben en matèria de sintaxi.

Atau, ua expression coma *bi berset dolorusik* qui ei eth títol d'un poèma dau famós *bertsolari* soletin, Pierre Topet-Etxahun, e correspón exactaments au torn de sintaxi tipicaments gascon : *dus coblets deus dolorós*, a on eth recors a un torn au genitiu e revesteish la valor d'un superlatiu (= « dus coblets hèra dolorós ») ; aute exemple, en Sola tostem : *arropa bat ejerrik* = « un vestit deus beròis. »

Eth gascon qu'a tanben la facultat de combinar entre ith **tota ua corderinga de pronòms personaus** — quan sori datius dits « etics » qui hèn entervier tot en un còp eth locutor e 'th son enterlocutor —, suvant un ordi ierarquic precis e immuable.

Ex. *Que se te me n'ac i fotec tot.*

1 2 3 4 5 6

(frasa de qui entenoi a d'ider un dia a ua tanta de las mias)

Qu'ei malaisit de non véder en aquera tendéncia com ua temptativa tà retrobar en roman quauqu'arren de la plasticitat e de l'expressivitat de qui balha eth jòc daus prefixes e daus sufixes verbaus en euskara.

En matèria de lexic, eth fèit que mantuas expressions idiomáticas e sian directaments transposables de la ua lengua a l'auta que temuenha d'un rapòrt au món de qui ei basicaments eth madeish.

iparralde = capvath,

literalaments « dau costat de la val », tant vau díser « en devarant »

etxekoak = eths de casa

(la nocion de « casa » substituint-se a la nocion modèrna de « familha nucleara »)

burua = eth cabelh,

tant vau díser « eth cap » entà parlar d'un espic, ètc.

Fin finala, la subervivénça, luenh de la « termièra » lingüística actuala (independentaments, donc, de tot contact recent), d'estonablas reliquias lexicalas qu'acaba de desmostrar eth ròtle jogat peu proto-basco dens la constitucion dau gascon : cf., per exemple, eth cas de la fòrma d'origina prelatina **arrian** (en euskara **arrano**) de qui designa enquèra ué eth votèir/eth vutre/eth voltor (« gipaèta barbut ») en Luishonés e en Aran.

3. *Cislaun-! Bascon qe son d'Aran ! O la subervivénça dau basco dinc a l'Atge Miejançèr.*

Ath bèth miei de las Pireneas, dens ua zòna de qui s'espandeish de cada part de la cadena, eths signes de l'enteracion entre las duas lenguas son enquèra mei vededers.

Ja's sap qu'eth euskara e's mòstra extrordenariaments conservator en eths sués manlhèus au latin de qui « pauhica » dens l'estat a on los trobè 2000 ans-a. Atau, per exemple, las oclusivas sordas P, T, K, de qui passan sistematicaments a las sonòras corresponentas dens las las lenguas romanas vesias, que demoran intactas.

PIPER > **biper** (gascon **péber**)

ROTA(M) > **errota** (gascon **arròda**)

*FICU(M) > **piko** (gascon **higa**)

La madeisha tendéncia que s'arretròba dens la zòna de contact de qui s'espandeish daus parçans d'Aspa e Varetons, ena montanha biarnesa, dinc au Haut Aragon (parçans de Fanlo, Bielsa, ètc.)

CAPRA(M) > br. **crapa** ; arag. **crapa** (gasc. comun : **craba** < **cabra**).

UITELL(U) > br. **vetèth** ; arag. **vetiello** ~ **vetiecho** (gasc. comun : **vedèth**)

NUCARIA > br. **noquèra** ; arag. **nuquera** (gasc. comun : **noquèra** ; **noguèr** < NUCARIU).

En euskara tostem, aqueras madeishas oclusivas sordas de qui demoran intactas en posicion entervocalica qu'an generalaments tendéncia a sonorizar-se (sonque en soletin) darrèr ua líquida (L, R) o ua dentala (M, N). Qu'ei eth cas dens d'aubuas condicions sintacticas, mès tanben, en eths manlhèus au latin o au roman.

arrain + tegui > arrandegui
 TEMPORA > **denbora**
 ALTARE > **aldare**

Dens ua part importanta dau massís de qui comprén, en otra, la vath d'Aussau, en Haut Biarn, e de qui, dens quauques cas (**d'engüèra, engüèra** < HINC HORA, **malauda** < MALE HABITA), e s'espandeish tanben au piemont biarnés, eths parlars romans vesins manifèstan la madeisha tendéncia.

COMPARARE > br. **crombar** (oc. comun **crompar**)
 ILLA FONTANA > br. **era hondan** (gasc. classic **la hontan**)
 *BLANKA > br. **blanga** (oc. comun **blanca**)
 CAMPU(M) > arag. **cambo** (cast. **campo**)
 FONTE(M) > arag. **fuande** (cas. **fuelle**)
 IUNCU > arag. **chungo** (cast. **junco**)

D'aubuas ipercorreccions coma **cautèra** per **caudèra** < CALDARIA o **lenca**, per **lenga** < LINGUA, que balhan, d'aulhors a pensar que la zòna en question èra, d'outes còps, beròi mès estienuda e s'espandiva dau Baish Ador dinc a la Bigòrra.

Deth sué costat, eth soletin que's caracteriza per ua evolucion fonetica de qui rebremba furiosaments çò qui s'ei passat en eths dialèctes romans amiroants, e mei que tot, en gascon pirenenc.

Que s'ei dotat d'un accent tonic pertinent — ce qu'ei quauqu'arren de pro insolite en basco —, qu'a aquesit eth son [y] (= [ü]) ; que coneish la fricativa postalveolar [ž] coma las varietats biarnesas perifericas ; que mantén solidaments l'antica [h] « bohada » atau coma d'aubuas oclusivas sordas aspiradas coma [ph] o [kh] (qu'ei la madeisha causa en bigordan, a Gavarniá, per ex.).

	soletin	gascon pirenenc
acent tonic pertinent	áita ~ aità	veni ~ vení
son [ü]	zelü bürü	madur venut
fricativa postalveolara [ž]	jìn joan	jolh joen
[h] « aspirada » (bohada)	hiri hortz	hilh hemna
occlusivas sordas aspiradas	pharte pháusü	[ep phaj] = eth pair
sordas darrèr nasala o lequida	jénte	cautèra crampa
pas de [aw] a [aj]	gai = gau	nosauts > nosaits

Tot s'espassa donc, coma se, dau punt de vista de la sua evolucion fonetica, eth soletin e s'era comportat com un arram a part sancera dau paísatge lingüistic biarnés.

L'impression generala de qui ne retiram ei que la Sola e devó conéguer se mès non l'embrion d'un dialècte roman, dau quau eth parlar de Montòri —ja'n tornaram a parlar bith ara — ei dilhèu eth darrèr vestigi ; e que, parallelaments, la hauta montanha biarnesa, bigordana e aragonesa e devó perpetuar l'usatge dau basco dinc a ua data avançada de qui podórim fixar, entà la Bigòrra, se mès non a l'an mila, e tà d'aubuns sectors dau Biarn coma Varetons, a l'epòca dau Gaston Fèbus. Ja's sap, per exemple, que, en 1349, la municipalitat d'Òsca (Huesca), en Aragon, e prengó un arreatat entà interdiser l'usatge dau basco, de l'ebreu e de l'arabi suu marcat. Dera madeisha faïçon, s'òm ne crei eth censuau de Biarn, en 1389, un sarròt de maisons esparricadas tot eth lonc de la ribèra dau gave de Sola (*Saison*), que portavan dus nòms, la un en roman, l'aute en basco. Envitat a vier parlar, eth tanben, dau gascon a un collòqui organizat a Pamplona, en 2001, eth praube de Miquèu Grosclaude n'arribava a ua conclusion semblanta :

« *Que pensi tanben qu'aus limits deu Bearn e deu País basco, i a duas zònas d'instabilitat. La Sola que sembla aver mancat de chic de vèder occitanofòna. Au contra, ua grana part de la Vath deu gave d'Auloron, uei occitanofòna, qu'a mancat de chic de demorar bascofòna. Pensi tot aquò que's decidè de cap au sègle quinzau o lhèu mei tard* »

Que dispausam, d'aulhors, d'un temuenhatge escrit, sus la subervivença dau basco au bèth còr de la cadena pirenenca durant l'An Mila. Que s'ageish de la famosa *Canczon de sancta Fides* — la un daus tots permèrs monuments literaris en lengua d'Òc (S. XI^{au}) — de qui endica, tan pè eth debut dau poèma (v. 23-25), que « *Tota Basconn' et Aragons / E l'encontrada delz Gascons / Sabon quals es aqist canczons* », en associar en un sol e madeish ligòt Bascos, Aragonés e Gascons, abans de mentàver drin mei luenh (v. 384) eths Bascos venguts... de la Val d'Aran (« *Cisclaun-l Bascon, qe son d'Aran* ») !

« *Tota Basconn' et Aragons
E l'encontrada delz Gascons
Sabon quals es aqist canczons* »

« *Cisclaun-l Bascon qe son d'Aran* »

4. Dialèctes gascons en tèrra basca.

Tot au lonc de l'actuala termièra lingüistica — en país « charnego » —, mès tanben, istoricaments, eth lonc de la Còsta, se quilhan tot un hèish de localitats a on, de memòria d'òme, las duas lenguas e's son tostem frairalaments entremescladas.

Eths dialèctes gascons parlats en tèrra basca — o suu lindau dau Bascoat — que's destrian soent pera loa cridanta originalitat.

4. 1. La lengua escriuta anciana.

Que preneram l'exemple daus *Fòrs & Costumas deu Reiaume de Navarra* emprimats peu permèr còp, a Ortés, en 1645.

Las gens deus tres Estats, & tous autres deu Royaume, a chascune mudance de Rey, fèran homenage, e presteran fens lo Royaume Jurament de Fidelitat, que Bons, Fidels Bassals & Subjects seran à sa Majestat, sa Personne, Honnor & Biens, de tout l'òr poder deffendran, envers toutz & contre toutz, lo serviràn & adjuderàn, & n'ò se trouveràn en Loc & Place ont augune conspiration se fera contre sa Majestat..

Que s'ageish d'un tèxte en biarnés classic de qui no's destria guaire dera lengua actuala que per quauques menuts detalhs coma :

- eth arretabliment convencionau de la F etimologica e 'th manten tanben convencionau de la -N- entervocalica (*auguna*)
- un localisme coma *bien* per *ben* < BENE, dab diftongason de la [e] « estreita » en contac de la nasala següenta (cf. ué a Montòri) ;
- l'abséncia de tot *que* enonciatiu davant eths vèrbes conjugats ;
- d'aubuas fòrmas de pronòms arcaizantas coma *cascuna* < QUISQUE UNA o *auguna* < ALIQUA UNA per *cadun*, *nada*.

4. 2. Las varietats dialectalas enqüèra en usatge.

Eth gascon de Baiona.

L'antica *Lapurдум* que's convertí de d'òra en un important centre de produccion escriuta entau gascon. Eths permèrs documents en gascon en provenença de Baiona ja remontan au S. XII^{au}. Au S. XIII^{au}, dab la constitucion, sus l'ordi de l'avesque de Baiona, dau **cartulari dau Capítol de Senta Maria** — eth aperat ***Libe d'Aur*** de qui amassa tot un hèish d'actes, de cartas, de contractes divers —, eth gascon de Baiona aqueiseish definitivaments las suas letras de noblessa coma lenga administrativa e notariala. Dau S. XII^{au} au permèr quart dau S. XVI^{au} (1530), eth « **Còs de Vila** » que redigeish tanben l'essenciau de las suas **deliberacions** municipalas en gascon : l'ensemp comprèn, tot en un còp, eths ***Ròtles Gascons*** e 'ths ***Registres Gascons***. Fin finala, la publicacion, en 1776, de las ***Fables Causides de La Fontaine en Bers Gascouns*** qu'acaba de hèr deu gascon deu Baish Ador ua lengua literària.

Eth gascon de Baiona que's destria per tot un sarròt de trèits plan characteristics. Mentavem :

- l'assordiment de tota [e] « estreita » en [æ] : *vielh* > *bieulh* ;
- eth manten de la -N dita « caduca » en finala romanica (MANSION(E) > *maysoung*) o, dens d'aubuas circonstàncias — darrèr ua [e] —, la sua reduccion a [j] : BENE > *bei* ; REM > *arrei* ;
- eth recors a ua consonanta anti-iatica en cas d'amudiment de la -N- entervocalica : LU(N)A > *liva* (= *libe*) ; U(N)A > *iva* (= *ibe*) ;

- l'artigle determinat *le* per *la* ;
- a data recenta, la confusion entre eth preterit (en neta regression) e 'th passat compausat.

Eth gascon de Biàrritz no's destria deth de Baiona que per de menuts detalhs (*vilh* per *vielh*) ; eth de Bidàishen, un quarantenat de quilomèstres mès ensús, que ditz *ube* en lòc de *ibe* (= *ua*) e non hè mei entèner la -N dita « caduca » (= *maisoû*).

Eth gascon de La Bastida Clarença.

Eth gascon d'aquera comuna bilingua que's presenta com ua varietat entermediària entre eth biarnés, cap avant e 'th gascon dau Baish Ador cap arrèr. Senhalem, entre d'autes trèits :

- la refeccion (sense nada incidència sus la conjugason) de l'infinitiu dau vèrbe *aver* sus eth modèle de *conéisher*, *paréisher* => *avéisher* ;
- la reduccion dinc a [j] de la -N « caduca » en finala romanica : BEN(E) > *bei* per *ben* (com a Baiona) ;
- l'emplec de la fòrma *jorn* < DIURNU contra *dia* en biarnés (com a Baiona.)

Eth biarnés de Montòri /Berorize

Eth arrisolent vilatge de Montòri-Berorize ei la sola comuna de Sola a on s'aja conservat, conjuntaments au basco, l'usatge d'un dialècte roman. D'après la tradicion orala, la preséncia d'un dialècte biarnés qu'arremontèri a l'installacion d'ua garnison de sollats venguts dau Biarn dau temps dau « Noste Enric » (Enric IV de França). L'onomastica, a on las fòrmas en biarnés altèrnan en permanéncia dab fòrmas en basco, que temuenha de l'enradigament ancian de las duas lenguas. Eth dialècte basco en usatge dens la comuna qu'ei ua varianta dau soletin. Quant au dialècte biarnés dab eth quau e conviu, que s'arrestaca au varetonés, sense, totun, confoner-se completaments dab eth. Entre d'autas tendéncias caracteristicas, senhalem :

- l'emplec de l'artigle dit « pirenenc » *eth* per *lo* ;
- la diftongason de [e] « estreita » en contact d'ua nasala (*bien* < BENE, com en eths *Fòrs & Costumas de Navarra*) ;
- ua cèrta indecision, au passat, entre eth preterit, eth passat compausat e 'th quite plus que perfèit !
- la permutacion freqüenta de [r] dab [δ] : *da* per *ra* < ILLA (*da tèrra*, *d'èrba...*), mès [ke re bũ] per *que d'ei bon* ;
- eth numerau (artigle indeterminat) [ju] (= *you*), de qui's coneish tanben en Haut Comenge (= *you hémno*, *you petito maysoû...*), ètc.

4. 3. — Eth gascon dau Guipuzcoa

Qu'acabaram per evocar un dialècte de qui s'a amorit au dia de ué. En sòn libe *Les Basques* (1986), eth medievista anglés, Roger Collins, endica que « *enas*

vilas [de la còsta guipuzcoana], un dialècte francès e daunegè dinc au S. XVI^{au}. » (« Dans les villes de la région, un dialecte français prédomina au moins jusqu'au XVIe siècle ».)

Ja's sap, eth « dialècte francès » en question qu'èra en realitat un dialècte gascon. D'acòrd dab eths darrèrs tribalhs de recèrca, l'es-shemiatge, a partir de la region baionesa, de tot un hèish de colonias gasconas eth lonc de la Còsta que s'avori a méter en relacion dab eths progrès de l'industria navala, eth besonh de trobar de navèths pòrts (« passatges ») a on acessar eths vaishèths e 'th desvelopament conjunt de la caça a la baleia.

L'estudi daus documents mès ancians que ven ahrimir l'aidia suvant la quau l'expansion aquera be's hasó de Baiona estant.

Qu'ei atau, per exemple, que podem arrelhevar mantuas fòrmas d'obediència baionesa, en un document redigit en 1304, a Sent Sebastian, peth notari public, **Johan de Bassessarri**. Entre d'autas : *glisie* per *glèisa* < (E)CCLESIAM (dab un tractament fonetic de qui ei rigorosaments parallèle a ce que s'ei espasat en euskara dab *eliza*) ; e *bei* (« deus beis ») per *ben*.

A Sent Sebastian tostem, de nombrós antroponimes (*Lafitte*, *Lafón*), atau coma mantuns toponimes que temuenhan enquèra d'aquera preséncia gascona : *Miramón*, *Molinao* (= *Molin Nau* o *Mòlinau* ?), *Urgull* (= *Orgulh*), *Ayete* (= *Haget*), ètc.

Las darrèras personas capablas de s'esprenir correntaments en gascon dau Guispuzcoa, eth *alguacil* de Pasaia, **Luis Trecett** e la sua sòr, **Eduvigis**, que's morín octogenaris, arrespectivaments en 1919 e 1918. En eths ans 1920, a un moment a on la lengua ja n'èra a un estat de completa delinquescéncia, eth erudit donostiarra **Serapio Múgica**, de qui devèva dedicar un lonc e menimós estudi aus *Gascones en Guizpúcoa*, qu'avó eth parat d'amassar tot un hèish d'expressions gasconas que d'aubuns vielhòts e's brembavan d'aver emplegat dab eths loés quan èran joens. Aquera preciosa garba que permet de hèr-se ua petita aidia de ce qu'èra devengut aqueth dialècte gascon. S'eras fòrmas en question e son indicutiblaments gasconas que temuenhan tanben de nombrosas enterferéncias dab eth euskara. Senhalam entre d'autes exemples dignes d'interèst :

- eth imperatiu : *sabia* (= *ça-vi*)
- eths substantius *lèit*, *calder* (= *lèit*, *caudèra*).
- l'artigle dau gascon maritime *le* (*le calder*, *le chandelu*) per *la* ; eth produït tipicaments baionés *plei* (= *pleia*) per *plea/penha*.
- eth arcaïsme *airu* (= *airor* < EORUM) de qui non suberviú mei, au dia de ué, qu'en eths parçans de Varètja.
- la fòrma *amai*, per *mair*, de qui resulta, plan solide, d'un crotzament dab l'euskara *ama*.
- las expressions *vespeya tauetz*, *supa tauetz*, *minche tauetz* (tant vau díser : *v(r)espejat avetz*, *sopat avetz*, *minjat avetz*), on l'inversion dau participi passat — insolita en gascon — e deu èster tanben eth frut de l'influéncia dau basco.

Enta clavar...

Ja arribam au tèrmi d'aqueste expausat. Qu'espèri aver-ve balhat ua petita aidia de çò qui ei la lengua gascona e daus rapòrts estrets e ancians de qui entretèn dab eth euskara. Shens eth (proto-)basco, eth gascon non sori pas. Mès shens eth gascon, l'istòria dau basco (e daus Bascos) non sori dilhèu pas complèta tanpòc.

Entà clavar, que citarèi a l'èminent **Jean Haritschelhar** de qui escrivièva en 1983 (eth tèxte d'origina qu'ei en francés, que l'au traduseishi en gascon) :

« Eth País basco n'a pas nada frontèra. A on la s'avori a plaçar a capvath ? L'Ador a Baiona ? Non nse pelegem pas en vaganaut entà saber se Baiona ei basca o gascona. Baiona no's pòt passar dau País basco, ne tanpòc dau Baish Ador gascon. Pèrmor qu'ei ua vila comerçanta, non pòt èster qu'arcuelhenta, eth lòc de confluència de la Niva basca e de l'Ador gascon. Coma ne son aulhors Urt, Urcueit, La Bastida Clarença, Barcus, Esquiula, Montòri de qui son autant de vilatges fronterèrs. B'ei curios eth mot aqueth. Çò qui ei, senon eth lòc a on patizvaments e vivèvan amassa (b'ei aquerò la convivència) monde de qui parlavan basco o gascon, qui parlavan basco e gascon, a on eths maridatges mixtes èran nombrós e balhavan maisons bilinguas, abans que no's tornèssen trilinguas dab l'arribada dau francés... »